EVOLUȚIA DIALECTELOR LITERARE ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU

GABRIELA HAJA*

Publicarea tezei de doctorat cu titlul *Problemele capitale ale vechii române literare*, în 1948, a declanșat, timp de câteva decenii, reacții în literatura de specialitate, determinate de faptul că autorul său încălca un principiu dogmatic[1] al literaturii noastre de specialitate și anume acela al deplinei unități a limbii române literare vechi. Disputa terminologică[2] a constituit doar latura superficială a unei confruntări de principiu. De altfel, concepția ivănesciană privitoare la vechile dialecte literare, de la cauzele apariției lor la explicarea modului de evoluție a acestora și până la procesul de unificare a limbii literare, proces petrecut, după opinia lingvistului ieșean, abia spre prima parte a secolului al XIX-lea, a cunoscut ea însăși o anume evoluție, cu nuanțări și completări. Și în acest caz, ne confruntăm cu o dialectică specifică gândirii lui G. Ivănescu, care ne determină să considerăm că, indiferent de domeniul ori de problema abordată în opera sa, acestea trebuie înțelese și interpretate procesual, în sensul unei epistemologii personale. Numai astfel putem înțelege o frază precum aceea publicată în 1983: „Atât materialul de fapte, cât și interpretarea acestora au rămas aceleași, căci am voit ca articolele mele să reprezinte și în noua ediție fidel *faza de atunci a dezvoltării mele spirituale* [subl. n.]" (Ivănescu 1983: 6). Găsim aici o explicație pentru revenirile radical

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

[1] Ideea ivănesciană a existenței dialectelor în limba română literară veche își are izvoarele în teoriile lui M. Gaster și, mai ales, ale lui A. Philippide care identificau, mai mult sau mai puțin explicit, diferențieri regionale. Prin formularea acestei idei, Ivănescu intră în contradicție cu opinia mai multor specialiști care considerau că limba română literară are o sorginte unică: „Această dogmă (căci nu e altceva decât o idee a cărei critică n-a fost făcută), a unei limbi literare unice la poporul românesc și în genere la orice popor, această prejudecată nu există numai la cei doi cercetători pomeniți [Ov. Densusianu și G. Ibrăileanu, deși, pe Ibrăileanu îl va enumera printre precursori, mai târziu, n.n.], dar și la ceilalți lingviști români contemporani cu ei și de după ei" (Ivănescu 2012: 15).

[2] Ivită odată cu publicarea tezei ca primă parte a „Buletinului Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»" (Ivănescu 1948: 1–412, 540), care intrase, cu limite inerente, în circuitul publicațiilor de specialitate românești – tirajul volumului propriu-zis, tipărit ca extras, a fost modest, iar distribuția sa a rămas pe seama autorului –, această dispută a continuat, într-o formă sau alta, pe măsură ce ideile din teza de doctorat au fost reluate în studiile și articolele publicate ulterior.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 137–142

BDD-A1167 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:41 UTC)

opuse asupra unor afirmații, argumentarea și întărirea altora, fără să fie aceasta o situație contradictorie, dacă ne circumscriem în orizontul raționamentelor sale[3].

În ce privește controversele terminologice legate de sintagma *dialecte literare*, Al. Andriescu, editorul volumului *Studii de istoria limbii române literare*, le consideră ca fiind lipsite de importanță (Andriescu 1989: 252). De altfel, în *Postfață* la ediția amintită, profesorul ieșean realizează o excelentă sinteză cu privire la câteva aspecte importante ale scrierilor lui Ivănescu dedicate limbii literare. Mai întâi, este subliniată originalitatea teoriei privitoare la baza dialectală a limbii literare vechi și la justețea concepției asupra dialectelor literare, arătându-se erorile criticilor care au eșuat într-o interpretare mecanicistă. Revenind asupra aspectelor terminologice, Al. Andriescu remarcă faptul că G. Ivănescu folosește, pe lângă mult discutata sintagmă, o a doua, acceptată și preluată de literatura de specialitate, aceea de *varietate* (sau *variantă*) *literară*[4]. Apoi sunt rezumate izvoarele teoriei ivănesciene și se subliniază valoarea rezultatelor din *Problemele capitale...*, operă „necitită integral" și „nici cu suficientă atenție", și preocuparea statornică a istoricului limbii privitoare la rolul jucat de textele rotacizante, care constituia, din punctul său de vedere, un model de limbă cultă pentru limba literară din epoca veche (Andriescu 1989: 255). În fine, partea ultimă a *Postfeței* este dedicată unui domeniu iubit de Al. Andriescu însuși, acela al limbii literaturii, așa cum se manifestă aceasta în relație cu norma literară dintr-o anumită epocă, autorul făcând o analiză[5] a studiilor ivănesciene dedicate subiectului. „G. Ivănescu avea [...] o adevărată vocație a privirilor sintetice", grație căreia putea demonstra cum, în două secole de istorie literară, fenomenul lingvistic rămâne același: „stilul individual este confruntat și apoi absorbit în cel de epocă" (Andriescu 1989: 258). De asemenea, este descrisă opțiunea lui G. Ivănescu pentru perspectiva teoretică a retoricilor antice în analiza textelor poetice, în sens larg, precum și în descrierea genezei stilurilor literaturii românești, raportate mereu la diversele straturi

[3] Discursul științific al lui G. Ivănescu este, prin natura sa, unul argumentativ și justificativ, deoarece autorul descoperă erori (uneori pare chiar a le căuta) sau puncte de vedere diferite de ale sale, pe care le descrie critic, polemizând. Dăm un exemplu, relevant pentru modul în care G. Ivănescu își susține, până în ultima etapă a vieții, opiniile: „Ideile acestea, în special ideea de dialecte literare, au fost combătute de unii lingviști. Dar critica pe care mi-o fac aceștia rezultă dintr-o neînțelegere a celor spuse de mine în aceste probleme. Ajungând la ideea că limba literară veche avea dialecte, am combătut ideea unității perfecte a limbii literare vechi. Am făcut aceasta în capitolul *Presupusa unitate a vechii române literare*. Dar formula adoptată ca titlu al acestui capitol, care apare și în cuprinsul cărții, a făcut să se creadă că eu respingeam unitatea limbii române literare vechi, când de fapt eu respingeam numai ideea unității ei perfecte" (Ivănescu 1983: IX).

[4] Sintagma este mai ușor acceptată de specialiștii români, pentru că termenul „variantă" sau „varietate" atenuează radicalismul atribuit termenului „dialect" și se specializează pentru domeniul limbii literare, în disjuncție cu termenul „grai", din sintagma „grai literar" care alternează cu „dialect literar" în numeroase rânduri (în urma unei simple statistici, în *Problemele capitale...*, raportul ocurențelor celor două sintagme este de 1/2).

[5] Finețea interpretării de aici anunță exemplara analiză din lucrarea monografică de mai târziu, privitoare la *Psalmii în literatura română* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2004), care reprezintă *summa* contribuției științifice a lui Al. Andriescu și un model pentru domeniul de cercetare al intertextualității de sorginte biblică în textele literare.

lingvistice care au putut determina o opțiune sau alta (cf. Ivănescu 1956: 197 ș.u.), ceea ce face din lingvistul ieșean creatorul unei direcții de cercetare în stilistica românească: „G. Ivănescu, dezvoltând concepția aristotelică despre stil, este inițiatorul studierii stilurilor literare în strânsă legătură cu stilurile limbii. Rezultatul este cercetarea, sub noi aspecte, a limbii literare românești în perioada modernă" (Andriescu 1989: 263).

Cea mai bună explicație cu privire la opțiunea terminologică o dă autorul însuși: „Pentru mine însă cuvântul *dialect*, întocmai ca germ. *Dialekt* sau *Mundart*, are atât înțelesul de 'dialect' sau 'subdialect', ca și pe acela de grai; și, foarte probabil, eu am plecat și de la valorile cuvintelor germane respective, când am înțeles prin *dialect literar* orice variantă teritorială a limbii române literare" (Ivănescu 1989: X). Așadar, distincția este de natură diatopică. Un alt tip de diferențiere, de tip diastratic, face G. Ivănescu în studiul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, când decelează între graiul popular și limba literară, prin analogie cu teoria blagiană referitoare la raportul dintre culturile majore și culturile minore: „Partendo dalla concezione del filosofo romeno Luciano Blaga, che fa la distinzione fra le culture minori e le culture maggiori, le prime essendo le culture etnografiche, e le ultime le culture superiori, possiamo anche noi parlare dello spirito minore, avvincolato ancora ai fattori naturali, e dello spirito maggiore, diventato veramente autonomo. Le parlate popolari sono l'espressione dello spirito minore, mentre le lingue letterarie sono l'espressione dello spirito maggiore. Tra queste due forme dello spirito ci sono non solo delle somiglianze, ma anghe delle radicali opposizioni" (Ivănescu 1972: 19). Dar, așa cum demonstrase deja în *Problemele capitale...*, Ivănescu reformulează ideea evoluției limbii/limbilor literare situând-o în strânsă relație cu evoluția graiurilor populare, mai cu seamă pentru perioada medievală, căci, în opinia sa, nuanțată, trăsăturile unei limbi, privite în diacronie, sunt determinate de circumstanțele sociopolitice și culturale dintr-o perioadă dată, la care se adaugă trăsăturile organelor articulatorii specifice, altfel spus ale bazei de articulație. G. Ivănescu își dezvoltă teoria pe fondul unui „structuralism pozitiv", cu observația că, dacă evoluția graiurilor populare este considerată ca fiind naturală, cea a limbilor literare este una artificială, în sensul cultivării conștiente, intenționate a acesteia. Încercarea lui G. Ivănescu este de a găsi o alternativă teoretică pentru structuralism și pentru lingvistica idealistă vossleriană în așa-numita „linguistica r e a l i s t i c a"[6] (Ivănescu 1972: 25).

Distincția minor – major, pe care Ivănescu o sprijină aici pe filosofia lui Lucian Blaga din *Trilogia culturii*, își are originile în formația sa clasică și în

[6] Sintagma fusese propusă mai înainte de G. Nencioni, dar G. Ivănescu o susține cu argumentele dialecticii (Ivănescu 1972: 20–22 și 25). Avem în studiul acesta explicația celor notate de el, mai târziu, cu privire la faptul că se recunoaște, totuși, structuralist: „Pe de altă parte nu s-a văzut că, în ce privește concepția generală, și eu eram un structuralist, deși nu m-am declarat decât rar ca atare, iar, când am făcut-o, am arătat că structuralismul meu este foarte deosebit de structuralismul Școlii din Praga, de cel al Școlii din Copenhaga și de cel al școlilor din S.U.A., întrucât nu admite unele din analizele acestor școli și indică alte cauze pentru schimbările lingvistice" (Ivănescu 1983: 5–6).

BDD-A1167 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:41 UTC)

preferința pentru modelele poeticilor antice, în care putuse descoperi disjuncția *sermo humilis sive vulgaris – sermo nobilis*, pe care o și folosește, de altfel, și în interpretările operelor literare[7].

Cât privește problematica privitoare la dialectele literare și la evoluția lor, ea poate fi descrisă pornind de la un citat târziu, și de aceea integrator, care lămurește încadrarea teoretică pe care autorul însuși o asumă: „Concepția mea despre limbaj, limba română, limbile romanice de vest, limbile indoeuropene și iafetite și despre limba literară românească a început să se formeze la câțiva ani după ce s-a afirmat structuralismul și ea s-a dezvoltat paralel cu structuralismul și cu generativismul transformațional și, cel mai adesea, împotriva lor, ceea ce mi-a adus din partea unor lingviști aprecierea, formulată numai verbal, că ea este învechită. Dar cei care au dat o asemenea apreciere concepției mele au pierdut din vedere că eu am respins și foarte multe din ideile lingvisticii mai vechi, de până la structuralism [...]. Concepția mea despre limbaj în general pleacă din tradiția lingvistică românească, anume din cea creată de A. Philippide, iar cea despre latina populară, limbile romanice și limbile indoeuropene, de la concepții adesea respinse de lingviștii contemporani structuraliști și generativiști, ca cea a lui G. Devotto despre latina populară, cea a lui H. Hirt despre originile morfemelor indoeuropene etc., cele ale lui G. Ibrăileanu și A. Philippide despre originile limbii literare române, cea a lui J. Vendryes despre limba poetică etc." (Ivănescu 1983: 5–6).

În fragmentul citat mai sus, Ivănescu îi amintește ca precursori, în privința originilor limbii literare române, doar pe Ibrăileanu și Philippide. Acestora li se adaugă, așa cum detaliază autorul în *Problemele capitale...*, S. Puşcariu și M. Gaster, în pofida unor „dogmatici" ca B.P. Hasdeu și Ov. Densusianu[8]. Existența dialectelor literare îi pare de ordinul evidenței, iar analogiile cu limbile greacă, italiană și germană îi slujesc demonstrării fenomenului lingvistic specific fazei de început a oricărei limbi literare, cu distincția diafazică între limba literară a operelor artistice și limba oficială sau a operelor „de gândire" (cf. Ivănescu 2012: 16).

La originea limbilor literare, în faza lor inițială, stau, după Ivănescu, nu atât graiurile populare propriu-zise, ci mai ales graiurile cultivate ale aristocrației (Ivănescu 2000: 67, *passim* și Cap. X, dedicat graiului aristocrației moldovene, *ibidem*: 312 ș.u.), autorul punând accentul nu doar pe limba textelor scrise, ci și pe limba vorbită. Avem așadar formulată sistematic ideea raportului vorbire – limbaj, cu toate determinările reciproce, privite din perspectivă diacronică, cu dezvoltarea premisei din începutul lucrării: „Timp de cel puțin un secol, poate și două, a existat în Moldova un grai al aristocrației, deosebit de cel popular peste care se suprapunea și nesusținut de o limbă literară sau măcar oficială" (Ivănescu 2012: 171).

[7] Iată cum îl comentează, succint, pe Costachi Conachi: „Vom adăuga că, la Conachi, nu găsim decât doar un stil înalt alcătuit din figuri de stil: epitete, metafore etc." (Ivănescu 2000: 640).

[8] De fapt, după cum arată Ion Gheție, singurii care au negat existența dialectelor literare au fost J. Byck, I. Coteanu și D. Macrea, ceilalți lingviști acceptând, sub o formă sau alta, ideea existenței varietăților de limbă română literară veche (cf. Gheție 1975: 70 ș.u.).

Că opera lui G. Ivănescu are un caracter organic, în sensul unei dezvoltări coerente și sistematice a ideilor ce l-au preocupat pe parcursul „dezvoltării sale spirituale", e un fapt știut și afirmat de cei care o cunosc. De aceea, dezvoltarea, în *Istoria limbii române*, a teoriei enunțate și demonstrate, parțial, în *Problemele capitale...*, este firească. Astfel, în Partea a VI-a, Cap. V, dedicat *Apariției limbii literare românești* (Ivănescu 2000: 508–540), istoricul limbii cercetează amplu graiurile aristocrației din Moldova și Țara Românească, cu o completare a dezbaterilor privitoare la cele mai vechi texte românești, la contextul cultural și religios al Europei, cu influențele ce le va fi avut asupra culturii din Țările Române, la caracterul maramureșean al limbii textelor rotacizante, la formarea limbii literare rotacizante în zonele nordice și la răspândirea acesteia în restul teritoriului dacoromân. În Partea a VII-a, Cap. IV, *Limba literară românească în veacurile al XVI-lea – al XVIII-lea* (*ibidem*: 567–594), lingvistul fundamentează noțiunea de *dialect literar* reluând, corectând, completând și nuanțând datele anterioare, cu argumente lingvistice și extralingvistice[9], și descrie patru varietăți regionale ale limbii literare: *dialectul literar rotacizant*, *dialectul literar muntenesc*, *dialectul literar moldovenesc*, *dialectul literar bănățean*. În continuare, în Partea a VIII-a, Cap. III, *Limba literară română de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1829* (*ibidem*: 603–644), sunt urmărite procesele de contaminare petrecute între dialectele descrise în Partea a VII-a, apariția conștiinței că limba literară se identifică cu dialectul muntean și modernizarea parțială a limbii literare, în ultimii cincizeci de ani ai perioadei analizate, determinată mai ales de influența dirijată a creatorilor individuali de limbă literară, precum Petru Maior și Costachi Conachi.

Așadar, concepția lui Ivănescu privitoare la formarea și evoluția dialectelor literare poate fi rezumată astfel: la baza oricărei limbi literare, la începuturile ei, stau limbile vorbite, în variantele lor populare și în variantele lor cultivate; evoluția sau transformările pe care le suportă limbile literare specifice unei epoci date sunt determinate, pe de o parte, de factori lingvistici interni și externi (transformările petrecute chiar la nivelul graiurilor populare, precum și la nivelul opțiunilor fonologice, morfologice, sintactice, lexicale ale utilizatorilor limbii; pentru epocile de modernizare și unificare a limbii literare, se ia în considerare influența pe care a început să o exercite limba științei și limba literaturii) și, pe de altă parte, de factori istorici (circulația manuscriselor, dominanta culturală a unui centru sau a altuia, numărul și natura tipăriturilor etc.). Prin această viziune, specifică întregii sale opere, G. Ivănescu se dovedește a fi un eclectic de o natură cu totul specială, care nu poate fi cu niciun chip trecut în rândul scolasticilor, ci, în mod evident, în acela al deschizătorilor de drumuri cu o vădită vocație sintetică, provocator și, prin aceasta, germinativ.

[9] „Trebuie să spun însă că situația dialectelor literare, pe care am descris-o aici, nu este valabilă pentru toată perioada de existență a limbii vechi. Ea este valabilă numai pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. De pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, se produce o mare uniformizare din punct de vedere fonetic, în favoarea dialectului muntean, deși în Moldova continuă formele specific moldovene" (Ivănescu 2000: 577).

BDD-A1167 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:41 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Andriescu 1989 = Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, postfață la vol. Ivănescu 1989: 249–263.
Gheție 1975 = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei.
Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.
Ivănescu 1948 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII, 1944–1945 [1948], p. 1–412, 540 (și în extras).
Ivănescu 1956 = G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură", II, p. 197–224.
Ivănescu 1972 = G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, Extras, București, Editura Academiei.
Ivănescu 1983 = G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Timișoara, Editura Facla.
Ivănescu 1989 = G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea.
Ivănescu 2000 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, ediția a II-a, îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte: Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.
Ivănescu 2012 = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, ediția a II-a, îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

THE EVOLUTION OF LITERARY DIALECTS FROM G. IVĂNESCU'S PERSPECTIVE

ABSTRACT

The paper presents, on the one hand, the controversies regarding the terminological debate generated by G. Ivănescu's use of the sequence 'literary dialect' with concern to the literary varieties of old Romanian language and, on the other hand, the evolution of Ivănescu's perspective on the creation and unification of the Romanian literary language, as it is described in the works of the linguist of Iași, from his PhD thesis, *Problemele capitale ale vechii române literare* (The Capital Problems of the Old Romanian Language) (1944–1945, 1947; second edition 2012) to his treaty on *Istoria limbii române* (The History of the Romanian Language) (1980, second edition 2000) and to the studies that were published posthumously (1983, 1989), revealing the eclectic, innovating and synthetic nature of the linguist's scientific creativity, as reflected in his work, which is very important to the history of the Linguistics School of Iași.

Keywords: *literary language, the history of the Romanian language, literary dialect, controversies, tradition, integrating perspective.*

PUNCTE DE REZISTENȚĂ ȘI FALSE ATUURI ÎN TENTATIVA LUI G. IVĂNESCU DE ADUCERE A LINGVISTICII ÎN ACORD CU LOGICA ȘI STILISTICA

PETRU IOAN*

În toamna anului 1947, când își asuma, la Alma Mater Iassiensis, cursul de Sintaxă a limbii române moderne[1], profesorul G. Ivănescu lăsa în urmă 14 ani de activitate postuniversitară. Obținuse licența în cadrul Facultății moldave de Litere și Filosofie și studiase la Paris, apoi la Roma, astfel putându-se întâlni cu mulți dintre lingviștii de marcă ai vremii. Întors la Iași, își continuă activitatea la Catedra de filologie română (în scriptele căreia figurează încă din anii studenției) până în 1938, apoi la Catedra de limba română și dialectele sale, până în 1943. Din toamna anului 1947, este profesor la Catedra de filologie română, alături de venerabilul Gavril Istrate, cu doi ani mai tânăr decât el.

Pe intervalul în atenție, cel de care ne ocupăm în această prestigioasă reuniune cu caracter omagial, publicase (în țară și în străinătate) numeroase studii și recenzii pe mai multe direcții ale științelor limbajului. În ceasul în care – la București – tocmai se pregătea controversata lege de reformare a învățământului, profesorul ajuns la cel de al șaptelea lustru pășea hotărât pe drumul despicării apelor în nucleul dur al disciplinei de care se legase.

Voiește, altfel spus, să marcheze un punct de cotitură în sintaxă – domeniu în care, pe parcursul a cel puțin 18 veacuri, se consumase un du-te-vino între aspirația spre generalitatea și universalitatea gramaticii „generale", „pure" sau „raționale", dacă nu „speculative", și imperativul adecvării la specificul sau la particularitatea limbii studiate în cadrele unei gramatici „individuale" sau „empirice" și „descriptiviste", dar cu bază inductivă și cu deschidere la evoluții, confruntări ori comparații.

Încercarea profesorului de la Iași țintește spre o sintaxă lingvistică care să se identifice „cu logica și stilistica" (Ivănescu 2004: 142). Pentru aceasta se impunea delimitarea de greșelile fiecăruia dintre partenerii de confruntare.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.
[1] Publicat de studenta Valeria Osoianu, într-o desfășurare de 184 p., dintre care ultimele zece cuprind *Errata*.

ALIL, t. LIII, 2013, București, p. 143–152

BDD-A1167 © 2013 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:41 UTC)